

BABITS ÉS VÖRÖSMARTY

(Adalékok a Vörösmarty-tanulmányok értelmezéséhez)

„lelkekkel lelkesülni
 lelkem hiába vágy
 lelkeknek egyesülni
 nincsen menyasszonyágy.”

(Babits: *Egy szomorú vers*)

Babits a Vörösmarty-tanulmányokat 1911-ben írta s még abban az évben megjelentek a *Nyugatban*. A dolgozatok igazi értékének és mondanivalójának megértéséhez az adott év eseményeinek, biográfiai adatainak áttekintése nélkülözhetetlen. Legfőképpen az a tény fontos, hogy a költő Fogarashoz Újpestre került. Az addig csak levelekkel áthidalható távolságot a személyes ismeretség közelsége váltotta fel, a közvetlen nexus az irodalmi élet vezéralakjával. Babits ezzel az éveken át várt nagy lehetőségek kapujához érkezett. Azzal is, hogy olyan emberek segítették áthelyezését, mint Hatvany Lajos és Ignótyus. Akik közül az utóbbi egyik levelében maga is felhívta a figyelmet a fővárosi tanárság előnyeire: „Mondanom sem kell — írta Babitsnak —, hogy ez a kilátás nemcsak Fogarashoz, de az állami tanársághoz képest is utópisztikusan nagyszerű, a nagy politikai stb. szabadságánál s az anyagi ellátottságánál fogva.”¹ A nagy lehetőségekre azonban árnyékot vetettek a fogadtatás körülményei. Még meg sem érkezett Újpestre, a rosszindulat gúnyos nyilai máris célba vették.² Később a *Világ* és a *Népszava* támadásait, „téves és sértő” feltevéseit kellett cáfolnia áthelyezésével kapcsolatban.³ Majd a *Nyugatban* megvédeni elveit, egy programszerű cikkben: „A művész az az ember — írta —, aki mindent belülről lát... és mindennek megéri a létjogosultságát”, néhány bekezdéssel lejjebb pedig megváltozott hangneme, „követelem magamnak azt a jogot, hogy mindenben gyönyörködhessem”⁴ Ezt, a „belülről látás” igényét és a „művész szemléletet” — mint látni fogjuk — a Vörösmarty-tanulmányok értékelésénél sem lehet figyelmen kívül hagyni. S ennél a pontnál az egy évvel korábbi Bergson-tanulmányból is szükséges idézni. Előbb azt a részt, amelyik Babits szemléletéről is vall: „Ez a végtelen, valósággal lelkesedő bizalom az ember mindenhatóságában... Bergsont mintegy az emberi szellem felszabadítójává teszi... Bergson... az emberiség egy nagy jötevője... visszaadta nekünk a metafizikát.” Ezután pedig azt a mondatot, amelyikben e szemléletből következő metodikáról írt; az intuícióval szemben kétségei vannak, mégis számára „bizonyos, hogy új lendületet ad, s az új lendület talán nagyobb dolog, mint sok új felfedezés”⁵

E tények Babits szempontjából meghatározó jelentőségű ellentétre figyelmeztetnek, nevezetesen, a világ és az egyéni sors állandó összeütközéséből fakadó pesszimizisztikus életérzésre, pontosabban, az olykor zűrzavaros, kedvezőtlen külső tények lelki tükröződésének sajátosságaira. Versekben, s különösképp *A lírikus epilógjában*, a mindenség és az egyén viszonyát harmonizálni törekszik, de e törekvés végül is ahhoz a tanuláshoz vezet: „*jaj én vagyok az ómega s az alfa*”. A zártság szorongató tényén túl ez egyben a benső világ, a lélek, az emberi

¹ Idézi KARDOS Pál: Babits Mihály. Bp. 1972. 84.

² Az „Újpesti Figyelő” cikkéből: „Babits Mihály, a nagy modern, aki a lichthofról szebb verset ír álmában, mint Petőfi ében a nagy magyar Alföldről, Babits Mihály Újpestre kerül...” Idézi PÓK Lajos: Babits Mihály. Bp. 1967. 66.

³ KARDOS: i. m. 86.

⁴ Nyug, 1911. november 1. 782.

⁵ Nyug, 1910. július 16. 945. Kiemelés tőlem (L. A.).

szellem primátusát fogalmazta meg. Nem véletlen, hogy Bergson nagyságát — mint láttuk — abban summázta, hogy felszabadította az emberi szellemet, s visszahelyezte jogaiba a metafizikát. Ezek a röviden felidézett tények igazolják, hogy Babits ebben az időpontban, amikor a Vörösmaty-tanulmányokat írta, a világ és az egyéni sors, a valóság és a lélek ellentmondásait, kontroverziáit a benső én szempontjából kísérte meg feloldani.

E vonások adják a Vörösmaty-tanulmányok háttérét. Ezek alaposabb, mélyreható áttekintése nélkül fogalmazódott és gyökeresedett meg irodalomtörténet-írásunkban az a gondolat, hogy Babits 1911-es dolgozataiban önnön — költői és emberi — problémáit fogalmazta meg; nem Vörösmartyról volt szándékában írni, hanem saját énjéről.

Stilizált önarckép?

A stilizálás és Babits egyéni problémái múltbavetítésének gondolatát Lukács György fogalmazta meg élesen,⁶ amikor megróttta a költőt, hogy Vörösmarty-képe „még stilizáltabb”, mint a korabeli hivatalos egyetemi felfogás volt. Mielőtt Lukács értékelésének problémásságát bizonyítanám, szükséges utalni arra, hogy a gondolat — miszerint Babits költő elődjének életében, lelki fejlődésében önnön sorsát kutatta — korábbi eredetű. Németh László 1929-ben írt esszé a tanulmányíró Babitsról, s abban a Vörösmarty-dolgozatok értékelése a következő: „... ez a tanulmány, mint vélemény, nem megtámadhatatlan. A különös fényű csillag, akinek ő Vörösmartyt mutatta, a kaotikus képzetgazdagságnak az önuralom kérge alatt összesűrűsödő csillaga, amely pompája teljében robban szét, nem inkább tulajdon költészetének drámája-e s talán poétai sorsának jós előre látása?”⁷ Az esszéíró kérdőjelet tett a mondat végére, megállapítása mégis válasz-érvényű. S itt — bármily nagyfokú érzékenységgel vizsgálta egyébként Babits tanulmányait — tévedett. Azért, mert a Vörösmarty-tanulmányokat nem lehet, nem szabad *egyetlen* aspektusból — az egyéni sors vetületei alapján — megítélni. Nem lehet, mert téves eredményhez vezet, ahhoz a konklúzióhoz, hogy a dolgozatok megírásának indítéka és magyarázata Babits költői énje (látni fogjuk, milyen szempontok vannak még ezen kívül). Szemléletileg ugyanez jellemzi Lukács György értékelését, amennyiben ő is *egy* aspektust tart lényegesnek a Vörösmarty-tanulmányok értelmezésénél. Lukács maga bocsátotta előre, hogy írásainak metodikája *állandó* problémák felvetése *napi* alkalomból.⁸ Ez pedig arra kényszerítette, hogy pillanatnyi érdeknek, történelmi-politikai céloknak alárendelve értékelje Babits Vörösmarty-felfogását. Az a pillanatnyi érdek, ami meghatározta Babits elmarasztalását, pedig az volt, hogy Lukács ideológiájában ekkor a Petőfi—Ady-költői vonal volt progresszív; az a harc, a hit, az a jövőre mutató, amiről Ady például *Elhanyagolt, véres szívünk* című versében írt:

Ha harcaink parázsa lobbant,
Világok gyúltak ki,
Sohse tudott az igazsághoz
Igazunk minket eljuttatni:
Hamupipőke a magyar kín.

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,
Mi kínunkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

⁶ LUKÁCS György: Babits Mihály vallomásai. Írástudók felelőssége. Bp. 1945. 64—66.

⁷ NÉMETH László: Babits Mihály tanulmányai. Két nemzedék. Bp. 1970. 85.

⁸ LUKÁCS: i. m. 3. Kiemelés az eredetiben.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez veszünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Ebből az előföltevésből — Ady és Babits ellentétéből — való kiindulás magyarázza az ítélet minőségét. Lukács elismerte ugyan — mint utaltam rá —, hogy Babits Vörösmarty-felfogása „találóbbr” a hivatalos egyetemi nézeteknél, de mert nem harcos, kevésbé progresszív képet ad, mert — a kritikus szerint — teljesen eltekint a XIX. századi költő állásfoglalásainak és hangulatainak konkrét történelmi gyökereitől, nem egyéb, mint stilizálás, „érdekes politikai-lírai önarckép”. Legnagyobb hiba a bíráló véleménye szerint az, hogy a Vörösmarty-tanulmányok alapja a XIX. századi „költőóriás” utolsó korszakának „sötét kétségbeesése és önmarcangolása”. Lukács azt is kifejtette, hogy ez miért hiba, s gondolatmenetét — a félremagyarázás dokumentálására is — idézni szükséges: „Mint Széchenyinél, Babits itt is azonosítja e kétségbeesés egyes kiragadott megnyilvánulásait saját sötét pesszimizmusával a jelentőleg és — éppúgy, mint ott — teljesen eltekint Vörösmarty állásfoglalásának és hangulatának konkrét történelmi gyökereitől. A költői kifejezésmód egyes hangulati reflexeit fenntartás nélkül azonosítja saját élményeivel.”⁹

A többszörös félreértés a már említett metodikai alapállásból következett, vagyis abból, hogy az adott történelmi pillanatban ez az értelmezés felelt meg a legjobban a „napi célok-nak”; az Adyval való kontrapozíció említése, valamint a társadalmi kérdésekkel szembeni passzivitás hangsúlyozása. Viszont, figyelmesebben olvasva a tanulmányokat, aligha fogalmazódott volna meg az, hogy Babits „saját sötét pesszimizmusával” azonosít bármit is Vörösmarty életművéből. Sőt, a tanulmányíró nagyon vigyázott arra, hogy ne látszatanalógiák, belemagyarázások, visszavetítések mellékútjairól közelítse meg a költő elődje lelki fejlődését. Önmagát is figyelmeztette: „*ne magyarázzunk bele Vörösmartyba semmit!*”¹⁰ S e mondat értelme nemcsak az, hogy Babits nem önnön problémáinak visszavetítésével rajzolt képet Vörösmartyról. A figyelmeztetésnek ennél mélyebb, bizonyos vonatkozásban előremutató jelentésrétege is van, amit a Vörösmarty-tanulmányok értelmezői eddig nem ismertek fel. Nevezetesen az, hogy belevetítés, azonosítás akkor lehetséges, ha a szándék képviselője *kívülről*, más fókuszról közelít tárgyahoz. Erről pedig ebben az esetben szó sincs. Babits *belülről*, *Vörösmarty életművének sajátos viszonyrendszeréből*, *a lelki fejlődés megértésével bontja ki mondani-valóját*. Nem biográfiai adatok, tények sorravételével, nem külsődleges szempontokhoz kerekített magyarázatokkal írt a XIX. századi költőről. Ez a belülről való indítás, a belemagyarázás veszélyének kinyilvánított, tudatos elkerülése azért érdemel külön figyelmet, mert kezdeti állapotban ugyan, de megmutatja egy később kiteljesedő irodalom- és művészetszemlélet vonásait, azt amely szerint: „a pozitív és materialista okok egy bizonyos ponton túl megszűnnek hatni”.¹¹ S ahol pedig a jelzett okok már nem hatnak, onnan szellemi, lelki tényezőkre kell tekintettel lenni. Ezeket vizsgálta tanulmányaiban Babits is. Kevésbé valószínű, miszerint azért tette volna, hogy önarcképet stilizáljon ezzel. S főként nem úgy, hogy „kiragadott” megnyilvánulásokat azonosít önmaga és Vörösmarty között. A tanulmányok megírásának indítékai közül elsőként arra kell figyelni — mint erre Lukács is utalt —, hogy Babits nem elégedett meg a Gyulai-féle Vörösmarty-képpel. Vitázott Gyulai *pozitivist*a módszerrel megírt életrajzával, rámutatott elégtelenségére, méltatlannak érezte, hogy e hatalmas életművet,

⁹ I. m. 64.

¹⁰ BABITS Mihály: Az ifjú Vörösmarty. Irodalmi problémák (továbbiakban: Problémák). Bp. 1917. 109.

¹¹ SZEKFI Gyula: Faji sajátságaink a gazdaságtörténet világnál. Minerva, 1923. 148.

gondolatoktól szikrázó, nagy lelki energiákkal telített művészetet a születés és halál dátumai közé szorítsák. Gyulai ugyanis — mint művét olvasva hamar kiderül — tényeket közölt, hidegen, megértő szándékkal, de a magyarázat tüze nélkül, még ott is, akkor is adatokat keres, amikor kikerülhetetlen szellemi hatásokról ír: konkrétumokat említ arról, mit olvasott Vörösmarty 1824–25-ben, kiket ismert 1830-ig, s ezek milyen nemű „befolyást gyanítottak”. Sőt, Gyulai a lelki-szellemi dolgokat is mint tényeket említi, nem összefüggések magyarázataként, nem folyamatként kezelve azokat, hanem fiziológiai jelenségként. Ezt Babits világosan látta; tudta s le is írta, hogy Gyulai munkája dicséretes, de a hosszú ideig „minta-szerű” munka alig több mégis adatoknál, az életrajz mellett, néhol azt háttérbe szorítva, fontosabb a kor- és miliőrajz, amelyben Vörösmarty „kívülről” nézve jelenik meg, s leírta azt is: „Gyulai nem mert Vörösmarty lelkének mélységeibe lehatolni.”¹² Persze, a korábbi Vörösmarty-kép felülvizsgálata, a tények újbóli számbavétele, a lelki fejlődés felderítésének szándéka önmagában nem kérdőjelezi meg azt az állítást, hogy Babits bizonyos dolgokat „fenntartás nélkül”¹³ azonosít önmaga és Vörösmarty között.

Azért szükséges ezt kiemelni, mert Lukács György nyomán Waldapfel József is stilizálásról, sőt, tudatos-szándékos rágalmozásról írt Babits Vörösmarty-tanulmányaival kapcsolatban: „Bármily erősen élnek mindnyájunkban ez új arckép titokzatosabb, gyötrődőbb, lázasabb vonásai, azt hiszem, egy kis részlet alaposabb vizsgálata minden Babits-rajongót is meg fog győzni arról, hogy ez a kép nemcsak legalább annyira stilizált, egyoldalú, mint Gyulaié — csak más irányban —, hanem egyenesen akaratlan rágalmozás is.”¹⁴

Waldapfel itt Babitscsal szemben vette védelmébe Vörösmartyt. Csakhogy ehhez igazolnia kellett az „akaratlan rágalmozás” tényét. Ezt — mint a fenti idézetből kitűnik — „egy kis részlet” megvizsgálásával vélte elérhetőnek. Vagyis, nem a két tanulmány egységes koncepcióját vizsgálta és bírálta, nem az egésznek az eredményét, hanem csupán *A férfi Vörösmarty* nyolcadik fejezetét. S bírálatához még további megszorításokat kellett tennie; Babits dolgozatainak félremagyarázásával feltételezi, hogy a tanulmányíró Vörösmarty műveit vizsgálva, azonosnak vette az unalmat a spleennel,¹⁵ és erre alapozva ezt írta: „Babits, aki Baudelaire versei közül is a *Spleen* címűt fordította elsőnek, s éppen a Vörösmarty-tanulmányok írásának évében maga is írt ily című verset, ennek a szónak a teljes értelmében fogja fel Vörösmarty költeményének [*Az unalomhoz* címűnek — L. A.] tárgyát, s az unalom világnézetét, a spleenes világfájdalmat látja néhány más hatalmas alkotása mögött.”¹⁶

Mielőtt az ominózus részletet megvizsgálánk, szükséges még valamit tisztázni. Waldapfel azt is feltételezte, hogy esetleg Vörösmarty is egynek vette az unalmat a spleennel. „Gyanítható” — írta. Kérdés, igazolható-e ez? Vörösmarty *Az unalomhoz* megírása előtt, fiatal-

¹² Problémák 97.

¹³ LUKÁCS: i. m. 64.

¹⁴ WALDAPFEL József: Vörösmartyért. Irodalmi tanulmányok. Bp. 1957. 317.

¹⁵ A fogalom magyarázataként idézem VERLAINE versét:

Egünk túlkék volt és túlédés,
a tenger túlzöld s túlderűs.
.....

Gyötör a nehéz napsugár is,
magyalon s puszpánglevélen,

és a végtelen láthatár is
s minden, csak — sajnos! — csak te nem.

(Szabó Lőrinc fordítása)

¹⁶ WALDAPFEL: i. m. 318.

emberként nem egy gyötrődéssel teli, életgyűlölő verset írt. Például az ifjúkori kísérletek között szerepelnek *A gyötrődő* és *Az életgyűlölő panasza* címűek; az utóbbiból idézek egy részletet. Ezt összevetve Babits versével és felfogásával, kiderül, láthatott-e „spleenes világfájdalmat” a tanulmányíró Vörösmarty alkotásai mögött?

Rejtezz gyűlölő nap, mely búmra világodat öntöd,
A zivatar felhői megé rejtezz el előlem!
Hervadj léptem után, s szemeim láttára borulj el
Természet, mely díszeidet csúfomra nevelted.
Hah! vagy mért vagyok én nyomorult! a boldog üdőkben?
Illy inségre jutandónak mért kelle születnem?

Ezen kívül bármelyik ifjúkori Vörösmarty-verset vizsgáljuk, mindenütt az tapasztalható, hogy a gyötrődést, a világgal, a környezettel szembeszegülést *nem* az életuntság, nem egy testetlen világfájdalom okozza, hanem legtöbbször *konkrét*, leírható dolgok, jelenségek. Például az, hogy nem talál „jó utat”, majd „inségre” jutott, bajok tornyosulnak fölötte. E konkrét-sággal, megfoghatósággal szemben a spleen — ezt Babits verse nagyon jól megmutatja — testetlen, lényege, a „semmik után” vágyakozó hangulat.

Lakásom tétlenség szigetje
szeszély sétáló palotám
munkám az ördög kerevetje

Ami valóság volna tán
úgy tekintem mint felhőket
és járok a semmik után.

— — — — —
Próbáltam élni léha gúnyban
próbáltam élni szeretetben
és próbáltam élni magamban.

Egy sem volt élet s észrevettem
hogy éltem csak akkor lesz élet
amikor már messze mögöttem.

A két részlet s még további egybevetések bizonyítják, amennyiben Babits spleenes világfájdalmat látott volna Vörösmarty alkotásai mögött, akkor önmagának mond ellent. Éppen az önellentmondás elkerülése érdekében törekedett tiszta fogalmazásra, s kezdte tanulmányának Waldapfel által kifogásolt részét így: „*Az unalomhoz* írt remek szatíra költőjének költészetét az unalom szempontjából is *lehetne* magyarázni.”¹⁷ A feltételes módú fogalmazás úgy látszik elkerülte a kritikus figyelmét. Babits azt írta: *lehetne*, szép feladat lenne *Az unalom* aspektusából értelmezni Vörösmarty életművét, *lehetne*, de mégsem ezt tette, nem tehette, mert *Az unalomhoz* írt szatíra *nem* az unalom világnézetét hordozza, hanem éppen ellene szól. Logikailag érthetetlen lenne Babits magyarázata, ha a költemény befejező két szakaszát nem veszi figyelembe. (Figyelembe vette. Csak nem a nyolcadik, hanem a hatodik fejezetben, s erre — úgy látszik — Waldapfel nem volt tekintettel.) Vörösmarty egyértelműen írt:

¹⁷ Problémák 149. Kiemelés tőlem (L. A.).

Valahára köztünk
Und meg magadat,
S hordd el más világra
Régi sátradat.

Szállj, oh szállj el tőlünk
Túl a tengeren:
Nyűg elég marad még
E jó nemzetem.

Ennek ellenére azt állítani, hogy Babits tanulmányában ez a költemény a „spleenes világ-fájdalom” szemszögéből van értelmezve, tévedés, hibás előföltevésből eredő tévedés. Abból, hogy Waldapfel József azonosnak vette a spleent és nihilizmust.¹⁸ Babits viszont nem. Tanulmányában, pontosabban mind a kettőben, *hangsúlyozottan nihilizmusról* írt. *A férfi Vörösmarty* nyolcadik fejezetében ez olvasható: „Ez a lélek, mert nagyon félt a semmitől, nagyon is mohón szította a mindent, minduntalan a semmi határaihoz ért. 1844-től 1848-ig Vörösmarty költészete folytonos közeledés a nihilizmus felé. De nem valami derűs Anatole France-i nihilizmusra kell itt gondolni (talán csak az egyetlen *Szent ember* című költeményében lehetne ilyen találni): lázas, szenvedélyes, kétségbeesett, vörösmartyas nihilizmus ez, égő nihilizmus. Miután e lélek teljesen megérett erre, minden értéknek rendkívül gyors és gyökeres átértékelése történik meg. Az eddigi ideálok és remények egymás után vetkőznek meztelenre.”¹⁹ Babits gondolatmenetének, az egységes koncepciónak megfelelően bizonyította s igazolódni látta, hogy Vörösmarty költeményeiben megfogalmazódott a munka haszontalansága, a művészi alkotás igaztalansága, célnélkülisége, a vágyak, jövőbeni célok, tervek, elképzelések elérhetetlen volta, s az is, hogy a csúcsra érés boldogsága megfoghatatlan érzés, megnyugvás helyett inkább csalódást ad, továbbá, hogy az ember megszerzett tudása nem egyéb szavak halmazánál. Ha csak ezt a summázatot írta volna tanulmányában, ha csak a nihilizmus megnyilatkozásaira figyel, akkor érthető-elfogadható lenne az állítás, hogy Babits önnön problémáit vetítette vissza s hogy magatartásának, világnézetének, költői céljainak igazolását kereste Vörösmartyban. A tanulmányíró azonban igényesebb volt ennél. Két tényező igazolja ezt. Az egyik, Babits gondolatmenetének igazolására bizonyító anyagot is közölt, méghozzá Gyulai életrajzi adatait felhasználva. Gyulai is leírta, mennyire szélsőségesen ellentmondásos volt Vörösmarty magatartása, sok megnyilatkozása 1844 és 1848 között; aggódás és kétségbeesés keveredett nála lelkesedéssel és reménnyel, törekedett politikai sikerekre, képviselőnek jelöltette magát, de a képviselőháznak „lehallgatagabb” tagja lett.²⁰ A tanulmányíró nemcsak erre épített. Maga is leírta, hogy a jelölt időpont előtt az „egész ember csupa láz” volt. Kereste a megelégedést, az életcél elérhetőségének útjait például a *Tót déák dalával* („Mi szépek tájaid: / A hegy, völgy és a nagy terek, / Hol dús kalászkok rengenek, / És zöld borág virít; / Mely drága gyűjtemény, / És ez mind enyém! / Oh szép világ, / Gazdag világ!”), a *Merengőhöz* című költeményével („Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt, / Ki életszomját el nem égeté, / Kit gőg, mohó vágy s fény el nem varázsolt, / Földön honát csak olyan lel-

¹⁸ A nihilizmusban ott az aktivitás lehetősége. Jól mutatja ezt — hogy ismét idegen példát hozzak — MASEFIELD verse:

Pénz, asszony, áldott otthon s barátság nem a miénk,
nem ismerjük csak az utakat s a lángoló reményt.

(Szabó Lőrinc fodrítása)

¹⁹ Problémák 149–150.

²⁰ Vörösmarty összes munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte: GYULAI Pál. Bp. 1884. I. köt. LXXVIII–LXIX, LXXI–LXXII.

heté”), a *Csongor és Tündével*. Cím szerint nehéz lenne felsorolni, hogy a tanulmányíró mennyi verset, drámai és epikus alkotást említ és idéz koncepciójának bizonyítására. Az előföltevésnek, a babitsi koncepciónak a lényege, hogy *Vörösmartynek a nihilizmus irányába történő haladása tragikus (élet- és világ-) érzéséből fakadt és abból nyert tápanyagot is*. Kulcsfontosságú ez az egész tanulmány s persze *Az unalom világnézete* című fejezet megértése szempontjából is. Babits *A férfi Vörösmarty* 3., 4., 5. és 6. fejezetében — azokban, amelyekre Waldapfel *nem* hivatkozott — kifejti: miért és milyen okok erősítették Vörösmarty lelkében a tragikumot. Ezt tárgyalva, olyan megszorítást is tett — melyet ugyancsak nem lehet figyelmen kívül hagyni —, hogy a tragikum érzése a lélekhez tartozik, az én belső világához és nem a költői mesterséghez. Sőt, Babits szerint, e kettősség sarkallta és segítette Vörösmartyban a „végtelen világlátás” kifejlődését. Szó sincs arról a „világnézeti pesszimizmusról”, amit Lukács György véleménye szerint Babits önmagából vetített Vörösmartyba.²¹ A tanulmányíró világosan fogalmazott: „a lírikus Vörösmarty tragikusabb a tragikusnál. *Lelke* tartalmának rendkívüli tarkasága érzelmeinek különös lázas vibrálását idézte elő s a végtelenség folytonos együttérzése mélyítette ezt a vibrálást tragikussá.”²² Lelki folyamatként látta és vizsgálta Babits XIX. századi elődje tragikus érzésének változását, olyan lelki folyamatként, amelynek mozgó erői között ott találta a szerelmet, a nemzeti munka iránti igényt s a világ, a végtelen szépségeinek tanulmányozását. A már említett *Tót deák dalában*, a koplaló, fázó tót diákban, akinek semmije sincs, csupán a világ szépsége teszi gazdaggá és boldoggá, Babits Vörösmarty „szimbolikus” önarcképet olvasta. S külön kiemelte a vers hetedik szakaszát, miszerint: „Csak tőlem függ, mivé legyek. / A legdicőbb magyar leszek, / Mihelyt csak akarom: / Hazám nagygyá teszem, / Ki szólhat ellenem?” Hogy Babits valóban folyamatként és egészében akarta Vörösmarty lelki fejlődését megérteni, azt az is bizonyítja, hogy e kiemelt részlet után ismételte meg a *Gondolatok a könyvtárban* című költemény befejező részéből vett idézetet, amelyikkel *Az ifjú Vörösmartyt* kezdte. Az idézet megismérlése szükséges volt; legfőképp azért, mert Babits Vörösmarty lelkének *körforgásáról* írt. Ez a látott és vizsgált és megértett körforgás a tanulmányíró szerint kényszerítő erővel vitte a XIX. századi nagy költőt a nemzeti munka igényléséhez. „Előttünk egy nemzet sorsa áll” — írta Vörösmarty. Babits pedig: „íme e lélek életének örök körforgása: erejét ismét a nagy nemzeti munka szolgálatába veti, mely lázasabban pezseg, mint valaha. A munka: ez az utolsó reménység a kielégülésre, mely túléli a szerelem reménységeit és a költő lázas kétségbeeséssel lesz a munka bajnoka. A nemzet ügye most a saját ügye lesz és ezzel hazafias költészete, mely régen epikai volt, teljesen líraivá és így remekké.”²³ Babits hosszan írt arról, hogy a nemzet érdekében milyen munkát, milyen csekély és prózai dolgokat kívánt Vörösmarty . . . De, arra is utalt, hogy a buzdítás, a lázas munkaigény, az unalomról írt szatíra háttérben bizonytalanság és melankólia is megszólalt, mint például *A sors és a magyar ember* záróstrófájában vagy a *Jóslat* első és harmadik szakaszában.

Ezután (vagyis a koncepciót bizonyító adatok sorra vétele után) s az eddigi gondolatmenet-höz szorosan kapcsolódva következett a tanulmánynak az a részlete, *A férfi Vörösmarty* 8. fejezete, amelyet Waldapfel József annyira kifogásolt. Babits ezt írta: „. . . mint a szavak, úgy az erkölcsi fogalmak is csupa konvencióknak bizonyulnak. Ezen a lejtőn nincs megállás. Ezen a lejtőn a költő lelke a világ legmélyére csúszik. És akkor megírhatja azt a remekét, amely így kezdődik:

Hallgassatok! ne szóljon a dal!
Most a világ beszél.

²¹ LUKÁCS: i. m. 65.

²² Problémák 139. Kiemelés tőlem (L. A.).

²³ I. m. 142—143.

Mert-e még költő ily hatalmasan kezdeni éneket? És ebben az énekben valóban a világ beszél. És a világ énekének ez a refrénje: »Nincsen remény!« Ezt a verset (*Az emberek* címűt) egészen ide kellene írni. Minden, az egész társadalom semmivé foszlik a költő rettenetes gondolata előtt: a törvény öl, a dicső, akinek »hatalmas lába törvény felett áll«, bukik, a hír csak villám az ínség éjjelén, a föld dús, az ember mégis szegény. A vallás is megmutatja meztelenségeit, az ember csak azért néz ég felé, mert »a föld az nem övé«. Az ember maga nem egyéb, mint egy őrült sár: *az ember fáj a földnek*: a legrettenetesebb különösségű mondat, amit valaha leírtak. De a haza is értékét veszti. »Fiainak nem hazája«.

Neve: szolgálj és ne láss bért.

Neve: adj pénzt és ne tudj mért.

Neve: halj meg más javáért.

Neve szegyen, neve átok;

Ezzé lett magyar hazátok.

S mindez közvetlen a forradalom előtt, amikor egész Magyarország reményekkel, izgalmakkal volt telve. A forradalom egy pillanatra fellobbantja a régi Vörösmartyt, ír egy buzdító verset, mely éppoly kevésbé remek, mint Arany forradalmi versei. A költőben már nincs annyi hit, amennyi a forradalmi költészethez kell. Nihilista nem lehet forradalmár. Mégis halálra van ítélve, mégis bújdosnia kell, kiállnia a forradalmár minden izgalmait. Idegzete megrendül, fejében az őrület kezd kalapálni.²⁴ Ezt olvasva írta Waldapfel József, hogy „itt érzük tetten” legközvetlenebbül Babitsot Vörösmarty költői céljainak és magatartásának „meghamisításában”. Mielőtt a kritikusai véleménye gondolatait sorra venném, szükséges előre bocsátani a következőket: 1. Waldapfel nem idézett pontosan, az eredeti szövegből írásjeleket, szavakat és mondatokat hagyott ki, 2. a kritizált fejezet idézését nem a gondolatmenet végén, hanem annál a mondatnál fejezte be, amelyiket az *Országháza* zárósorai után írt Babits: „S mindez közvetlenül a forradalom előtt, amikor egész Magyarország reményekkel, izgalmakkal volt telve...” Azért éppen ennél a mondatnál, mert csak ez, s nem a fejezet egésze, képezte Waldapfel opponens véleményének az alapját. E mondatot magyarázta, e mondat tartalmával szemben idéz érveket. „Ez a mondat azt akarja kihangsúlyozni, hogy a költőnek voltaképpen semmi köze ahhoz, ami körülötte történik, hangulata és szemlélete a legteljesebb ellentéte annak, ahogy a társadalom, a magyar nemzet, »egész Magyarország« lát és érez” — kezdődik a magyarázat, s az elefántcsonttorony, a spleen, a világfájdalom, a lélek titokzatos mélységeinek említésével folytatódik, ahhoz a már ismert tételhez torkollva, hogy Babits a „maga passzív individualista magatartásának párját s általa igazolását akarta... felmutatni Vörösmarty költészetének legérettebb korszakában”.²⁵ Ezzel szemben mit tett Waldapfel? Érvként idézte (Gyulai után) a Babits által is nyilván olvasott *Pesti Hírlap*-beli cikket, amelyik az *Országháza* fogadtatásáról szól. Majd pedig közvetlen kapcsolatba állítja a verset és a korabeli politikai kategóriákat: „Nagyon is jólismert konkrét panaszok azok, amelyeket Babits is idéz: »Neve: szolgálj és ne láss bért« a robotra, »Neve: adj pénzt és ne tudj mért« az adóra, »Neve: halj meg más javáért« az ugyancsak egyedül a népet terhelő katonaaállításra vonatkozik, s mind a párttá éppen akkor szervezkedő ellenzék aktuális követeléseit segít átvinni az köztudatba.” A Vörösmarty-irodalom bizonyítja, hogy Babits értelmezései, megállapításai — biográfiai és szemléleti szempontból egyaránt — kiegészítésre, pontosításra szorulnak. De, nem egészen úgy, ahogy Waldapfel tette, — aki kis részeket, mondatokat cáfol — és az egészre nincs tekintettel. Mert a kritizált-cáfolt mondat, a fejezet és a tanulmány egésze *sem* azt „akarja kihangsúlyozni”, hogy Vörösmarty-nak nincs köze ahhoz,

²⁴ I. m. 150—151. Kiemelések az eredetiben.

²⁵ WALDAPFEL: i. m. 319.

ami 1844-től 1848-ig körülötte történik, s hogy hangulata, szemlélete a legteljesebb ellentéte lenne annak, amit a társadalom, az ország átélt. A tanulmányíró — éppen a kritizált fejezet kezdetén — maga utalt arra, hogy Vörösmarty érzékelt a valóságot, látta, ami történik, de: „Ez a lélek, mert nagyon félt a semmitől, nagyon is mohón szítta magába a mindent, minduntalan a semmi határaihoz ért.” S ez a „semmi” — amint Babits leírta — a végtelen, a költő számára elérhetetlen és megfoghatatlan valami; a vágyak és lehetőségek, az apró dolgok és nagy érzések kontrasztja. Az ifjú Vörösmartyban arról írt, miként tanulta a XIX. századi költő a mesterséget, hogyan gyűjtötte a világról az ismereteket, benyomásokat, s mint kereste a legapróbb dolgokban is a végtelenség mélyét és varázsát. Babits úgy látta, az ifjú Vörösmarty szerette az életet, olyannyira, hogy (itt a kontraszt!) nem elégedett meg vele; újra és újra — mint versekkel bizonyítja — nekilendült a végtelenségnek, az élettel szembeni telhetetlensége vitte a lehetetlen megközelítésére. Azzal zárul az első tanulmány, hogy Vörösmarty számára minden dolog a végtelent rejtegeti, a külszíni egészség alatt rettenetes betegségek lehetőségei lappanganak, s a szépség is („a szépség, mint a hínár”) veszedelmes mély fölött lebeg. Ez azonban — hangsúlyozni szükséges — csak egyik oldala a babitsi koncepciónak; kezdeti stádiumban megmutatni a későbbi nagy gondolatokat, az eredőtől végigkísérni a lélek útját. Ugyanakkor az első tanulmány második fejezetének címe: „A művész, akitől várnak valamit.” S ebben éppen azt bizonyítja Babits, amit Waldapfel *A férfi Vörösmarty* kiemelt fejezetéből hiányolt; olyan költőnek mutatja elődjét, aki lázasan és makacsul törekedett arra, hogy megfeleljen minden várakozásnak, leírja a hazafias buzdításokat, énekeljen a nemzeti történelemről; „egy felébredt, felifjult nemzet élete, eleven pezsgés, eleven munka megfogta magának”.²⁶ Ne gondoljuk, hogy csak az ifjú Vörösmartyról írt így, azért, hogy a férfinál megmutathassa, miként vesztette értékét a világ, a haza. Fentebb idéztem már azt a részletet a második tanulmányból, ahol Babits azt fejtette ki, miként lesz a „nemzet ügye” létfontosságú Vörösmarty számára. Sőt, konkrétan, művekre vonatkozóan tett megállapításokat: kiemelte, hogy történeti drámájába Vörösmarty „jobbágyjeleneteket vegyít bele, melyekre a legújabb politika nélkül nem gondolhatott. A drámai költemény — *Árpád ébredése* — prológusa lesz a nemzeti színháznak, valóságos apotheózis a kultúrmunkának. A költő humánus és szabadgondolkodó. A ballada — az *Árvízi hajós* — Wesselényit dicsőíti; s tragikumán a jótétemény öntudata győz. Az epigramma — *Hahnemann, Guttenberg, Pázmány* s a többi — a felvilágosodott munka dicsőségét hirdeti, végül is, hatalmas ötlettel, a legnagyobb reakciónak adva szájába:

Pázmány, tiszta valóságnak hallója egekben
Megtért térítő, állok az Isten előtt
S hirdetek új tudományt: halld és vedd szívre magyar nép:
Legszentebb vallás a haza s emberiség.”²⁷

Ezeket a részeket olvasva és a tanulmány egészét ismerve volt érthetetlen Vas Istvánnak is, mit és miért kifogásolt Waldapfel József? Pontosabban, miért látott Babits Vörösmarty-tanulmányaiban „hamisítást, akaratlan rágalmozást”?²⁸ Waldapfel állításaival polemizálva Vas István is megfogalmazta, hogy Babitsnak a tanulmányok megírásával *nem* egy stilizált önarckép felmutatása volt a célja! Ez merov s olyan felkészültségű költő-tanulmányírót, mint Babits volt, mélyen sértő feltételezés. Ezzel szemben Vas — éppen a Waldapfel által

²⁶ Problémák 99—100.

²⁷ I. m. 143.

²⁸ VAS István: Vörösmarty és Babits. Az ismeretlen isten. Bp. 1974. 42—43. Így írt: „A Franklin-Társulat 1946. évi Babits-kötetében az egész Vörösmarty-tanulmány ötvenöt oldalt tesz ki; a Waldapfel József vizsgálta rész másfél oldalt, tehát a teljes tanulmánynak nem egészen három százalékát.”

vitatott rész kapcsán — arra mutatott rá, hogy a tanulmányíró olyasmit érzett meg Vörösmarty világában, amit előtte senki: *a tények mögé nézve, a lélek útját, fejlődését vizsgálva adott útmutatást a XIX. századi költő lirájának megértéséhez*. S hogy ez valóban így van, azt több — azóta írt — irodalomtörténeti munka bizonyítja.²⁹ Vas István arra is rámutatott, hogy csak akkor és úgy lehet Babits dolgozataiban stilizálást látni, ha dogmákban gondolkodva közelít hozzájuk a kritikus. Polemizáló cikkében ezt írta Vas: „Hogy Babits elemzését Waldapfel József olyan sérelmesnek érzi Vörösmartyra nézve, abban nyilván része van annak a közkeletű felfogásnak is, amelyik szereti a költőt megbízhatóan egységes, könnyen áttekinthető és kezelhető jelenségnek látni. A költő ilyen vagy olyan, többek közt optimista vagy pesszímista. Holott hirtelenében nem is tudok költőt, aki kitartóan és kizárólag pesszímista volt, és következetesen optimista is csak egy jut eszembe: Pósa bácsi. Mi magyarok pedig különösen bonyolultan állunk a pesszimizmussal és optimizmussal. Gondoljunk csak Kőlcseyre: milyen csüggedt a *Zrínyi dala*, s mennyivel kétségbeesettebb még a *Zrínyi második éneke*. Holott a közbeeső nyolc évben Kőlcsey töretlenül és ragyogóan küzdött a reformokért.”³⁰ Babits tudta és le is írta, hogy Vörösmarty útján sok ellentmondás volt, látta a kontroverziát a tények, a külső események és azok befogadása, szemlélése között. Az első tanulmányban arról írt, hogy az apró, hétköznapi dolgokban felfedezett végtelenségről milyen szomorú versorokat fogalmazott Vörösmarty, s Babits figyelmét az sem kerülte el, hogy időközön, határon túl lendülő képeivel miként akart konkrét, mondhatni, napi célokat szolgálni. S az is tény, az a kontroverzia is valóság, amire *A férfi Vörösmarty* 8. fejezetének utolsó sorai utalnak, hogy „a költőben nincs annyi hit, amennyi a forradalmi költészethez kell”. Igaz — s ezt nyilván Babits is tudta —, voltak prózai írásai, amelyekben az átalakulásról, a szabadságról szólt, de *versek* mindössze kettőt írt . . .

Babits ismerte Vörösmarty életét, de tanulmányait nem biográfiai céllal írta. Ennek ellenére vetette fel Waldapfel József, hogy tényeket, életrajzi vonatkozású adatokat nem akart látni azért, mert „zavarták” volna annak az irodalomszemléletnek az érvényesítésében, amely „az irodalmat az élettől, a társadalomtól elszigetelten tekinti”.³¹ A kritikus megismételte ezzel Lukács György ellenvetéseit, még azt is, „hogy e torzító arcképek kiformalásában . . . Ady iránti féltékenységének volt döntő része, hogy Babits a maga költészetét akarta igazolni azzal, hogy Petőfit, Ady rokonát nyárspolgárnak minősíti, s Vörösmartyt és Aranyt a maga képére stilizálja”.³² Ez az értékelés ellent mond a logikának és a tényeknek is. De mégis, ismételtelen előkerült, s szívósságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy visszhangzik Kardos Pál alapos biográfiájában is.³³ Olyannyira, hogy Kardos a tanulmányok egyes kiemelt részeit Babits-versekkel rokonítja . . . Az irodalomtörténeti tévedés továbbélt, de a továbbélés nem változtatott jellegén. Nem változtatott azért, mert az alapkérdéssel — amit kikerülhetetlenül fel kellett volna tenni a Vörösmarty-tanulmányok értékelésekor — Kardos Pál sem nézett szembe. Nem vizsgálta meg azt, *mit nyert volna Babits az önarckép stilizálással?* Ugyanis, ha ezt a kérdést *nem* tesszük fel, akkor van jogosultsága annak a nézetnek, hogy a tanulmányok megírásának indoka a népies és klasszikus irodalmi irányzat ellentéte, s annak is, hogy Babits fontos feladatnak tartotta „saját helyének kijelölését”-t Ady mellett. Csakhogy, Babits tanulmánya az *őrült* Vörösmarty képével zárult. „A költő beteg — írta —, idegbeteg, valóban az őrültség szélén. A költő hazája rab, barátai halottak, őrültek vagy foglyok. Ha Vörösmarty megőrül, csak osztja sorsát e kor legnagyobb magyarjainak. A költő vén cigány

²⁹ TÓTH Dezső: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957. 208., 474–475. HORVÁTH Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968. 194–195., 205., 208., 369., 418.

³⁰ VAS: i. m. 45–46.

³¹ WALDAPFEL: i. m. 322.

³² I. m. 322.

³³ KARDOS: i. m. 109.

— felejtí nótáit, a Szózatot hallani rettenetesen, az emberektől búj, öltözetét, melyre sokat adott azelőtt, most elhanyagolja." Ez a végeredmény, s ez a válasz a feltett kérdésre; Babitsnak nem lehetett célja a stilizálás! Mert, így stilizált volna, hogy eleve zárt körbe képzelje önmagát? Elképzelhetetlen. *Babitsban volt passzivitás, szomorúság, lemondás, elzárkózás, dekadencia, de sem a tanulmányírás idején, sem később nem volt szüksége arra, hogy a maga „passzív” magatartását másokkal igazolja. S különösen nem stilizálással, torzítással.*

Tévedés feltételezni olyan felkészültségű költőről, mint Babits, hogy bárkiről tények semmibe vételével, önsz érdekéből írjon. Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy Babits tanulmányainak nézeteivel nem lehet vitatkozni. Lehet, sőt, szükséges, de úgy, hogy megértjük szándékait, vizsgáljuk, miért csoportosította így vagy úgy a tényeket, tisztázzuk a dolgozatok eszmei háttérét s a megírás módszerét.

Analógia vagy intuíció?

Lukács György Babits tanulmányírói módszerét félmondattal jellemezte; „némi analógiák alapján” Vörösmartyba vetítette önnön problémáit — írta.³⁴ Azonban, ha eddig azt bizonyítottam, hogy nincs, nem lehet szó stilizálásról, akkor ezáltal megkérdőjeleződik az analógiák használatának, alkalmazásának gondolata is. Kétségesse válik azért is, mert Babitsot a tanulmányok megírásában *objektív* szándék vezette; irodalmi hagyományok, az irodalmi egység és folytonosság keresése s ezen belül egy „alapjában nem ismert költő és nem sejtett lélek”³⁵ útjának megmutatása. Persze, az objektív szándék önmagában nem akadályozza szubjektív tényezőket — kivettett, vélt hasonlóságok — előtérbe kerülését. Erre éppen Gyulai precíz életrajza hívta fel Babits figyelmét azzal, hogy hangsúlyozottan kívülről, nyers adatokkal írta biográfiáját, és a tények maradéktalan tisztelete miatt nem hatolt Vörösmarty lelkének mélységeibe Gyulai, s ezáltal az objektivitás visszájára fordult, mert akadályozta az igazi, a teljes Vörösmarty megismerését. Jellemző módon írt erről Babits *Az ifjú Vörösmarty* elején: „Mert ismerni, Vörösmartyt nem ismerik — jóformán senki sem ismeri, még az írók sem. Vörösmarty a *Szózat* költője — egy olyan költeményé, amelynek szépségeit a megszokástól nehezen érezzük —, Vörösmarty a *Zalán futásának* költője, egy hosszú eposzé, amely (mondjuk csak ki) számunkra unalmas. De Vörösmarty a *Vén cigány* költője is, kétségkívül a legcsodálatosabb magyar versé, amelyet ismerünk; s ezért Vörösmarty nagy ember és izgató talány számunkra, töredékekből, amelyek összetartozandóságát nem értjük — mint a fejtörő játékok, amelyekben különböző alakú kővecsekből kell kirakni egy figurát. De lehet-e kirakni a figurát, ha a kővecsek nagy része hiányzik? *Vörösmarty műveinek legnagyobb részét egyáltalában nem ismerjük. Vörösmarty elfeledett költő és nagyságát csak sejthetjük.*”³⁶ Ha pedig Babits így látta, tudta a Vörösmarty-irodalom hiányait, buktatóit, akkor azok pótlása és a hibák elkerülése nyilvánvaló célként jelentkezett. Tudva, hogy a merev objektivitásnak, a nyers adatok közlésének milyen hátrányai vannak, csak egy módon látta azokat elkerülhetőnek, ha a már *feltárt tények, biográfiai adatok ismeretében alapelveket dolgoz ki önmagának s azokat következetesen alkalmazza tanulmányában.* Vagyis a tanulmányok keretét *előre* meghatározta, alaptételekben. Ezek a tételek nemcsak keretet képeztek a dolgozat megírásához, hanem egyben „magyarázó elv”-ek is voltak, és amennyiben így választ talált minden lényeges kérdésre, szükségtelenné váltak az analógiák. Gyulai és az őt követő irodalomtörténészek ugyanis akkor és ott alkalmazták analógiát, ahol és amikor valamire magyarázatot kerestek. Pl. a *Csongor és Tünde* nyelvének gazdagságát, leleményességét párhuzamba állították a

³⁴ LUKÁCS: i. m. 65.

³⁵ Problémák 97.

³⁶ I. m. 98. Kiemelések tőlem (L. A.).

Szentivánéji átom nyelvvel; így bizonyítva, hogy Vörösmarty e drámai költeményben önmagát múlta felül. Magyarázatokhoz viszont Babitsnak ott voltak a már említett „elv”-ek. Miért alkalmazott volna így analógiákat? Miért használt volna olyan eszközöket, amilyeneket éppen az általa bírált irodalomtörténet-írók alkalmaztak?

Érdekes módon ez a probléma elkerülte a Vörösmarty-tanulmányokat értékelők figyelmét. Pedig volt már, aki felhívta arra a figyelmet, hogy a korai Babits-tanulmányok — köztük *Az ifjú és A férfi Vörösmarty — tagadták* a pozitívista módszereket. Lovass Gyula írta: „A fiatal Babits az esszében is szereti a forradalmi magatartásokat: a Vörösmarty-tanulmány megvetően nyilatkozik az iskolás irodalomtörténet hangjáról, bírálatként induló tanulmányai pedig a pozitívista tudomány tehetetlenségét gúnyolják, mikor az át nem élt és össze nem álló adatokból maga állítja össze az írói arcképet, melyet a megbírált könyvnek kellett volna megadnia.”³⁷ A Vörösmarty-arckép megrajzolásához — mint utaltam rá — egyrészt előre kidolgozott „magyarázó elv”-eket használt, másfelől pedig a tények, „össze nem álló” adatok sorra vétele helyett a művek *átértés*ét és szituációkba, alkotói folyamatokba való *beleélést*.

A dolgozatok egyik lényeges alapelve, magyarázó tétele *Az ifjú Vörösmarty* elején megfogalmazódott. Ott, ahol a tanulmányíró hangsúlyozta; Vörösmarty olyan költő volt, aki nem tudott elszakadni attól, amit egyszer elkezdett, s ebből következett Babits koncepciójának sarkalatos pontja: „a nehéz, a nagy lélek tehetetlensége ez, mely rokona nehéz, nagy test tehetetlenségével. Ha Vörösmarty lelki fejlődését megérteni akarjuk, ezt a vonást kell magyarázó elvül szem előtt tartanunk.”³⁸ Ugyanakkor persze azt is megérezte Babits, hogy ezzel a magyarázó elvvel Vörösmartyt megfosztaná az aktivitástól, olyan költői lélekről rajzolhatna így csak képet, amelyik azáltal lett naggyá, hogy csomópontba fogta és teljesítette a korigényeket. Éppen ezt elkerülendő írt arról az első tanulmány harmadik fejezetében: Vörösmartyban megvolt a céltudatosság is, mérlegelni tudta az igényeket és kiválasztotta a neki legjobban megfelelőeket.

Fontos e kettősség felismerése, mert ezek nélkül érthetetlen a tanulmányok minden kontroverziája. Waldapfel József — mint fentebb volt róla szó — az egyiket kiemelte és rágalmozást látott benne. Az eddig leírtakon túl azért is, mert nem vette számításba, hogy Babits nemcsak a korigények megszólaltatójaként írt Vörösmartyról, nemcsak a nemzeti történelem megénekelőjének látta, hanem olyan embernek, „nagy léleknek”, aki függetlenedhet a korszellemtől, akinek saját útja van, amelyik eltérhet (és el is tért!) a többiekétől. Vagyis, a nagy költő eleget tett mindannak, amit vártak tőle, de úgy, hogy lelkének autonóm törvényein úrrá kellett lennie; ez pedig Babits szemében kontroverzia. Ezért írta *Az ifjú Vörösmarty* harmadik fejezetének címeként: *Egy lázadás története*. Mert a nagy költő, akitől vártak valamit, s aki e várákosnak megfelelt, „lelki fejlődéséből” következően túllépett az igényeken. Képzete — mint írta — „lehányja a nemzeti igát és valóban a végtelenbe lendül, időközön túl keres tündérvölgyeket és délszigeteket”.³⁹ Majd néhány sorral lejjebb: „Ez a túltömött és végtelenbe lendülő ifjú fantázia vadul szomjazza a sohasem látottat, sohasem sejtettet, ez a nagy művész, a kötelességből múltak énekese, a hagyományos versekben újat és hallatlant akar teremteni.”⁴⁰ Ez a részlet elsősorban azért érdekes, mert *beleéléssel* felidéri Vörösmarty vágyait, céljait. S emellett igazolja a jelzett kettősséget. Aminek további bizonyítéka, hogy a fiatal Vörösmartyról szóló dolgozat negyedik fejezetének címe: *A fogoly visszatér börtönébe*.

³⁷ LOVASS Gyula: A tanulmányíró Babits. Kilenc hős visszatér. Bp. 1973. 463.

³⁸ Problémák 99.

³⁹ I. m. 106. Ezt a mondatot KARDOS Pál így kommentálta: „A »nemzeti iga« merész kifejezés a nacionalista közgondolkodás idején, de ma sem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a fiatal Babits igaznak, börtönnek véli a szabadon szárnyaló költői képzet számára a nemzeti, közösségi cél szolgálatát.” KARDOS: i. m. 109.

⁴⁰ Problémák 106.

Ebben a részben annak kifejtése következik, hogy a „makacs és erős lélek” eleget tett „a külső kötelességnek”.

Ez a kettősség, ez a kontroverzia erősödött fel Babits szerint a férfi Vörösmartyban. S ennek megfelelően direkter lett tanulmányírói módszere, kimondja azt, aminek megsejtését eddig az olvasóra bízta: „A divat a kor lelke, de a nagy költőknek külön lelkük van.”⁴¹ Ha eddig az ifjú, a mesterséget tanuló költő lelkivilágát idézte fel, akkor innen már csak a „nagy lélek” megnyilatkozásai érdekesek. Arra keres sajátos módszerével választ, miként reagált a költői lélek a sikerekre, hogyan állt a pálya tetőpontján? Olyan kérdések ezek, amelyek nem tettek fel Babitsot megelőzően Vörösmartyval kapcsolatban, és ő is csak úgy tudott válaszolni rájuk, hogy elvetette a tények leírásának módszerét és megkísérelte *beleélés* felidézni, mi volt, mi lehetett 1830 körül Vörösmarty lelkének jellemzője. A beleélés és átérzés módszerének alkalmazására is Gyulaiától kapott indítékot, abból a summázatból, miszerint: az, amit Vörösmarty 1832 végéig írt, „költői pályájának csak első felét teszi ugyan, de mégis majd mindent magában foglal, ami költészetének lényege s hatásában korszakos. Pályája második felében emelkedni látjuk őt, sőt új oldalakról is ragyogni, de szellemének ez a hatása, amely költészetünk átalakulását annyira előmozdította, már ekkor teljes erejében nyilatkozott.”⁴² Az állítás hibás volta serkentette Babitsot, hogy felidézze Vörösmarty érzéseit. A pozitívizmushoz képest új módszer, a beleélés eredménye a következő: a tetőpontra jutás érzése Vörösmartynál a szomorúság volt, a csalódottság — s ebből következően érezte úgy a tanulmányíró, hogy a nagy költő üresnek látta a világot, s ezért írt „pesszimista halálvágyó verseket”. Ebből az érzésből vált fontossá — ahogy Babits írta — „életkérdésévé” az életfilozófia nagy problémája: hol van a boldogság, melyben az ember kielégülést talál? A tanulmányok szerint e kérdésre válasz: a *Csongor és Tünde*.

A tanulmányok középpontjában e drámai költemény magyarázata áll. Elsősorban azért, mert választ tartalmaz az életfilozófia kérdésére, másfelől pedig Babits nagyra értékelte. A dráma szerinte „a magyar irodalom főművei közé tartozik, s . . . a világirodalom legnagyobb filozófiai költeményei közt is méltán foglalna helyet”.⁴³ A magyarázat metodikája szempontjából mellékes, hogy valóban ez a drámai költemény képezi-e Vörösmarty pályájának csúcspontját,⁴⁴ de az tény, Babits értékelése és magyarázata mutatta meg Gyulaiék ellenére igazi szépségeit. Tanulmányírói metodikájának megfelelően itt is egy előföltevésből indult ki; abból, hogy a *Csongor és Tünde* világirodalmi mércével mérhető alkotás. Ennek megfelelően értékelte. Gyulai analógiát keresett, hasonlított. Babits is írt a hatásokról, de nála nem a hasonlóság, hanem a különbözőség volt a fontos. Figyelembe vette, hogy a drámai formára hatással volt a *Szentivánéji álom*, de hangsúlyozta, Vörösmartynak „nagyobb és több mondanivalója” volt, semhogy elférjen ebben, s tágítania kellett a Faust-féle drámák formája irányába.⁴⁵ E formába a gondolatok és érzések hullámmozgása ragadta meg, s különösen az, hogy az emberi szellemnek is van „örök lejtője”. Akadályokon át halad az emberi élet, s ezáltal fejlődik a lélek. De a cselekvést mindig a lélek irányítja. Erre azért fordított nagyobb figyelmet Babits, mert lelki különbségből magyarázta Csongor kísérőjének megnyilatkozásait, szerepét. Balgát „szimbolikus” kísérőnek tartja, akinek tökéletessége éppen abban van, „ahogyan a legapróbb részletéig és árnyalatokig kiegészíti Csongor alakját, az ellentétnek és párhuzamnak ez a szerfelett drámai vegyülete, mely a fény és árnyék viszonyához hasonlít, ellenállhatatlanul felhossa a gondolatot, hogy íme, a legigénytelenebb és legostobább lélek is kénytelen átszenvedni a kielégíhetetlenség és célérhetetlenség kínjait, akár a legmagasabb, legszár-

⁴¹ I. m. 119.

⁴² GYULAI: i. m. XXXVI.

⁴³ Problémák 124.

⁴⁴ WALDAPEL szerint nem: i. m. 334.

⁴⁵ Ez lényeglátó megfigyelés volt. Azóta többen foglalkoztak a Shakespeare-hatás kérdésével s a Faust-féle drámai monológ hatásával is. Vö. TÓTH: i. m. 140.

nyalóbb”.⁴⁶ Ebben a gondolatsorban a „szimbólum” hangsúlyos. Mert ebből következik a „kielégíthetlenség”, s ebből következik az is, hogy Balgát s vele együtt a többi szereplőt is, *többféle módon, más-más szemlélettel lehet értelmezni*.⁴⁷ A szimbolikusság kiemelésével Babits utat nyitott a többféle értelmezéshez, s egyben utalt annak veszélyeire. Ugyanis, ha a magyarázó elv az, hogy az értékelésnél a mű és a lélek, illetve az azt kifejező gondolat relációja a fontos, akkor az értelmező feladata csupán e kapcsolat szálainak maradéktalan felfejtése. Itt viszont nagyfokú a *bizonytalanság*, mert az alkotói folyamat reprodukálása, a mű és a keletkezését megelőző lelki tényezők kapcsolatának kiderítése csak hipotézisszerű lehet. Így érthető, hogy a tanulmányok állításában miért van annyi *feltételeesség*. Szinte meghökkenő, hogy Babits, aki tagadta a pozitívista módszereket és azok eredményét, *helyükbe sokszor csak feltételes állításokat tudott tenni*. Valóban így van ez? Hiszen fentebb éppen azt bizonyítottam, hogy elemzésének részei ma is helytállóak. Igen, a *Vörösmarty-tanulmányok rész-eredményei nagyszerűek, iránymutatók, helytállóak (persze nem mindenben), de a részekből összeállított egész igaza nem tényeken, hanem azon múlik, azonosulunk-e Babits előföltevéseivel*. Erre maga a szerző hívta fel a figyelmet! Ott, ahol a *Csongor és Tünde* szimbolikusságáról beszélt. Magyarázatai után ezt írta: „De nem akarom állítani, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbólumokra éppen így gondolt. Amit a költő a képek nyelvén gondolt, azt ezérféleképpen lehet lefordítani a fogalmak nyelvére, s minden fordítás szükségképpen halvány és hűtlen. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbólum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbólum elsődleges lelki tény és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbólumnak.”⁴⁸

Babits számára — maga mondta — vezérlő elv, hogy a mű részletei zavartalanul olvadjanak össze egy nagy alapgondolatba. Így építette fel Vörösmarty-tanulmányait is. Csakhogy, a rész és egész viszonya már nem csupán metodikai, legalább annyira szemléleti kérdés. A kép teljesebbé tételéhez az utóbbit is meg kell vizsgálni.

„Irodalmi újító”

Az alcím azért idézőjeles, mert Lovass Gyulától származik a jelzős szerkezet; ő írta le Babits tanulmányait értékelő esszéjében, hogy a Vörösmarty-dolgozatok és a többi is — metodikailag és szemléletileg — újítások. „A pozitívista tudomány korában a pozitívista módszereket tagadni következetes lépés az irodalmi újítótól — írta Lovass —, párhuzamos azzal a lázadással, mely a *Nyugaton* át a hivatalos irodalmat is tagadta, párhuzamos azzal a gúnynal, mellyel a művész nézte a századfordulón a nyárspolgári gondokozást megtestesítő földhözragadt tudóst. Ennek a korszaknak tanulmányait egy a hivatalos esszéstílussal és módszerrel szembe forduló negatív módszer (és lírai stílus) jellemezte . . .”⁴⁹ Nemcsak metodikailag, hanem az irodalomszemlélet szempontjából is újítást hoztak a Babits-tanulmányok. Ennek egyik lényeges vonása éppen az, amiről az előző fejezet végén írtam, hogy a mű részletei harmonikusan alárendelődjenek egy nagy alapgondolatnak. Vagyis egy *prekoncepciónak*. Miért új ez a vonás? Mert a pozitívista tényközléssel szemben alkalmat teremtett a rendszerezésre, az addigi eredmények *átértékelésére*. Igaz, hogy csak az előre kidogozott „nagy gondolat” alapján, de még így is, még ezzel a megkötöttséggel is előrelépést jelentett. Ezt a rendszerező gondolatot, a prekoncepciót kell megérteni ahhoz, hogy a tanulmányok nagyságát meglássuk.

⁴⁶ Problémák 128.

⁴⁷ „Csongor és Balga szövetségének politikai tartalma is van” — írja JÁNOSHÁZY György: *A Csongor és Tünde értékeléséhez c. dolgozatában*. ItK. 1963/1. 39. Az ellentétzésre utal TÓTH: i. m. 147.

⁴⁸ Problémák 130. Kiemelések tőlem (L. A.).

⁴⁹ LOVASS: i. m. 463—464.

(Mert ennek a félreértése, illetve figyelmen kívül hagyása vezetett oda, hogy Lukács György és Waldapfel József „stilizált önarcképek”-nek értelmezte a tanulmányokat.) A prekonceptió szemléleti újdonságára hívta fel a figyelmet Németh László is: „Ez a Vörösmarty a szemünk előtt, belülről keletkezik: képgazdaság és önuralom harcainak drámai ciklusát kapjuk. Ez nem egy kívülről látott, életrajzos költő-profil. Új álláspont ez minden költővel szemben. S az elégedetlenség forradalma, amely ismeretlen szigetek kincseiről beszél, ahol a régi, tunyább irodalomszemlélet kikövezetett utcákat látott.”⁵⁰

A prekonceptió magva a „belülről rajzolt” költő-profil, a lelki problémák vizsgálata, illetve az ezekből következő „nagy gondolat”; hogy Vörösmarty útja, lelki fejlődése határozottan a nihilizmus irányába vezetett. Minden részlet, még a kitérők is, ehhez szolgáltatnak bizonyítékokat. Ez magyarázza, hogy miért a *Csongor és Tünde* áll a tanulmányok középpontjában, mert a pálya csúcán, a „korszakalkotó” drámai költeményben jelenik „meg először a maga teljességében” „az a pesszimista világnézet, mely mind jobban közeledett a nihilizmus felé”.⁵¹ A nihilizmus kapcsán — ha ebben a rendszerező nagy gondolatot látjuk — könnyen igazoltnak látszik a Lukács György és Waldapfel József által felvetett elmélet, hogy Babits önnön dekadens érzéseit vetítette vissza Vörösmarty lelkivilágába. Csakhogy, a tanulmányok részletei nem Babits érzéseinek, gondolatainak vannak alárendelve, hanem a prekonceptióban kidolgozott rendszernek. (Ami persze nem zárja ki az utóbbi vitatható voltát.)

Az író tanulmánya elején feladatát azzal határozta meg, hogy „hiányzik az irodalomnak egységes folyama, ami az egyes szellemeket és művészeket egymáshoz csatolja s ezáltal az irodalmat, a magyar lelket önmagának, önnön kincseinek tudatára ébressze”.⁵² E szintetizáló szándékkal, valamint azzal, hogy a lélek útját, fejlődését vette vizsgálat alá — Babits előlepte egy korszak irodalomszemléletét; azt a „művészi” felfogást, amely a hegeli idealizmus alapjairól rugaszkodó szellemtörténet legjellemzőbb sajátossága lett.

András Laczkó

BABITS ET VÖRÖSMARTY

Dans deux études de 1911, Babits s'est opposé aux portraits de Vörösmarty, écrits d'après la conception et la méthode officielles, positivistes. D'après plusieurs de ses interprètes, le poète voulait justifier, dans ces études, ses propres principes poétiques à travers Vörösmarty, en écrivant un autoportrait stylisé tout en examinant l'oeuvre entière de son poète-prédécesseur. On allait même supposer que les études de Babits sur Vörösmarty n'empêchaient pas moins la connaissance de la grandeur véritable de ce poète du XIXe siècle, que la conception «académique». Et on l'a dit malgré qu'il a analysé les ouvrages non pas dans les détails, mais comme les éléments de l'oeuvre entière du poète. Il a cherché les manifestations du courant général de la littérature. Il en résultait que les éléments — comme la conception du monde pessimiste, l'évolution vers la démence, l'incompréhension des buts révolutionnaires (1848—49) —, qui sont plus aisés à interpréter du point de vue de l'ensemble, ont reçu un accent plus grand. György Lukács, József Waldapfel et autres ont contemplé avec une unilatéralité démontrable le rapport de Babits et de Vörösmarty. Ce n'était pas à cause des principes d'esthétique, mais à cause des intérêts quotidiens qu'ils ont pas vu dans les études ce qui était la nouveauté et l'essentiel: en discutant avec l'histoire littéraire positiviste (surtout avec la biographie de Pál Gyulai), Babits a créé un portrait de Vörösmarty dans la conception de l'histoire des idées (de la Geistesgeschichte).

⁵⁰ NÉMETH: i. m. 85.

⁵¹ Problémák 133.

⁵² I. m. 96—97.